

vezetés a bevetése mellett döntött. Így a japánok a világtörténelemben először elszenvedték az atomfegyver által okozott pusztítás borzalmaival.

Horváth alezredes könyvét jó szívvel ajánlom minden Tisztelt Olvasónak. Sok pozitívummal rendelkezik, melyek közül végezetül kettőt emelek ki. Az utóbbi évtizedben tucatjával jelennek meg a második világháború eseményeit feldolgozó kiadványok, tele tárgyi tévedésekkel, hibás

adatközlésekkel, helytelen szóhasználattal és még sorolhatnám a hibákat. Nos, Horváth alezredes, mint hivatásos katona és hadtörténész, munkája megírásánál nagy figyelmet szentelt a pontos szakmai és terminológiai kritériumok betartására. Másrészt a fényképek, amelyek a Hadtörténeti Intézet és Múzeum fotóarchívumából valók, eddig még soha nem kerültek publikálásra.

Szántó Mihály

SOMORJAI LAJOS

MEGJÁRTAM A DON-KANYART

Harcéri napló. Oroszország, 1942-1943

(Rubicon, Budapest, 2002. 256 o.)

Második világháborút megjárt honvédek, különösen a „doni poklot” megjártak közül többen jegyezték fel a velük történt, nem mindennapos fronteseményeket. Mindezek írásba foglalása sokat jelentett a szülőföldjüktől, szeretteiktől messze szakadt, idegen földön harcoló katonák számára. Egyrészt a sok-sok gyötrelmet, magukba fojtott érzést, indulatot csak így, kibeszélésük által tudták némileg orvosolni, másrészt első találkozásukat a háborúval, örökké emlékezetes frontélményeiket, s az idegen, megszállt országok közállapotáról, lakosságáról szerzett tapasztalataikat, megfigyeléseiket szűkebb környezetükkel is meg akarták osztani.

Szokás mondani, hogy az életrajzi ihletésű írások közül mindig azok tűnnek hitelesebbnek, azoknak van hangulatuk, melyeknél az átélt események pillanatnyi gyönyörűsége, vagy borzalma vezette a tollat. Somorjai Lajos második világháborús oroszországi hadinaplójára kiváltképp jellemző ezen megállapítás.

A 2. hadsereg egyik egészségügyi oszlopához, illetve rövid ideig egy első vonalbeli gyalogzászlóaljához beosztott orvos őszinte sorai valóban frontközeli, olykor a harcok hevében születtek, nem utólag, a vele megtörtént események, s helyzetek kellő átgondolásával, értékelésével. Első

benyomásai, reményei, csalódásai és indulatai vezérelték naplója írása közben, melyek inkább felerősödtek, s bizonyos dolgok megítélésénél egyértelművé váltak, mintsem módosultak, vagy tompultak volna több mint egy éves frontszolgálat alatt.

Mint az oroszországi hadszíntérré kivezényelt valamennyi magyar katonát, őt is foglalkoztatta, vajon miért kellett egy 200 ezer fős magyar hadsereget hazájától több mint 2000 km-re, vélt, vagy valós érdekekért harcba vetni, milyen szerepe lehet e felszerelését, fegyverzetét, lelki felkészítését tekintve nem a nagyhatalmak háborújába szánt, szerény harcértékű katonai kontingensnek. Vitathatatlan tény, hogy sokan, otthon maradt családjukat, munkalehetőségeiket féltve, keserűen vették kézhez a „SAS” behívót. Voltak szép számmal olyanok is, akik átéreztek a szovjetunióbeli nyomorúságos állapotokról hallottakat és semmiképpen sem akarták hazájukban tapasztalni annak a rendszernek a „vívmányait.” Erkölcsi kötelességüknek tartották a németeknek nyújtott segítséget, hiszen az ő közreműködésükkel tértek vissza a trianoni békediktátum által elvesztett magyar lakta területek. A többség azonban nem kereste a választ, nem ujjongott, de nem is lázadozott, közömbösen viseltett katonasorsa iránt, egyszerűen kötelességből

indult feladatát teljesíteni. Somorjai Lajos mindezt így fogalmazta meg 1942. áprilisában, a keleti hadszíntérré történő elvonulása alatt: „(...) *mi katonák is messze vagyunk a lelkesedéstől. Egyszerűen kikerülhetetlen kényszer folytán megyünk, ahova kell, kötelességet tenni.*”

A 2. hadsereg frontra küldésének valódi okairól (a visszakapott területeket és a látszólag független államiságot féltő magyar politikai és katonai vezetésnek a határozott német követeléssel szembeni kényszerhelyzetéről) a Donhoz kivezényelt legénységi állomány, vagy az alacsonyabb, illetve középszintű tisztikar keveset tudhatott, Kállay Miklós miniszterelnök több ízben elhangzott kijelentéséről – „*Minden katona szeptemberben haza fog jönni*” – viszont sokan hallottak. Ebben akkor senki sem kételkedett. Senki nem láthatta előre, hogy a 2. hadsereg hadirészvétele egy évig is elhúzódhat, s tragédiába fog torkollani. A keleti hadszíntérré kikerülteket kezdettől fogva az a remény éltette, hogy néhány hónap elteltével leváltják őket és hazatérhetnek. Az ukrán és orosz területeken vívott, minden addiginál véresebb háború nyomaival és veszélyeivel viszonylag hamar szembesülve, a partizánok által felrobbantott vasúti szerelvények, az állandó ellenséges légitámadások, s a rengeteg katonasír láttán azonban sokan feltették magukban a kérdést, vajon viszontlátják-e szeretteiket még egyszer életükben. A hadinapló íróját először a Donon átkelt szovjet csapatok sikeres, 1942. augusztus 6. és 9. közötti támadása, majd áttörése, a körülfárás és a fogságba esés veszélye gondolkoztatta el igazán a kényszerű áldozatvállalásáról, annak mértékéről, illetve végzetessé válásának lehetőségéről. Hangulata azonban igazából szeptember végétől vált nem annyira fásulttá, vagy közömbössé, mint inkább elkeseredetté, hogy aztán közvetlenül az 1943 április végi hazatérés előtti napokban érje el a kritikus szintet.

A 2. hadsereg honvédei és munkaszolgálatosai hosszú frontszolgálatuk alatt nem 1942 tavaszán, hanem az őszi hónapoktól érezhették leginkább, hogy a magyar hadvezetés a számukra idegen, vagy csak közvetett célok elérésére látszólag feláldozta őket, azt. Akkortól tapasztalhatták, becsapottan és kiszolgáltatottan, hogy felváltásuk nem történik meg, hogy a téli

hónapokban is az arcvonalban maradnak és a hadsereg leromlott fegyverzeti és felszerelési állapotán, az utánszállítás katasztrofális helyzetén a hazai politikai és katonai vezetés nem tud javítani a szükséges mértékben. A 2. hadsereg hazahozatalának lehetősége – védelmi feladatai, valamint a várható német ellenkezés és újabb követelés miatt – magyar politikai és katonai vezetésben végül is fel sem merült. Bár ismerte a frontheadereg ezernyi problémáját, nem volt távlati terve a kialakult helyzet megoldására. Német részről várták a segítséget, s csak a csapatok minimális fegyverzeti és felszerelésbeli kiegészítésére, illetve a személyi állomány fokozatos felváltására hajlottak.

A 2. hadsereg súlyos helyzete iránt tanúsított látszólagos érzéketlenség nem a magyar politikai és katonai vezetés részvétlenségéből és felületességéből fakadt. A Don mentén helytálló hadsereg megsegítését a Kállay-kormány új elemekkel bővült bel- és külpolitikai célkitűzései gátolták. A magyar kormány legfőbb célkitűzése ugyanis volt, hogy az egyre feszültebbé váló magyar-román viszonyra, s a bizonytalan külpolitikai helyzetre való tekintettel az országot kivezesse a háborúból. Óriási teherként nehezedett rá a román vezetésnek Észak-Erdély és Székelyföld visszaszerzésére irányuló, egyre nyíltabban hangoztatott szándéka. Mindez arra készítette, hogy erőforrásainak nagy részét a háború befejeztével elkerülhetetlennek látszó magyar-román fegyveres konfliktusra tartalékolja. Lényeges elhatározása volt, hogy fejleszti, erősíti és az ország határainak védelmére összpontosítja a honvédséget. A magyar hadvezetés tehát a 2. hadsereg megerősítéséről való lemondás árán is embert, fegyvert és felszerelést próbált tartalékolni: nem akarta gyengíteni és védtelessé tenni az országot a jelentős minőségi és mennyiségi fejlesztésre szoruló háttországi honvédségi erők további megtizedelésével.

A hadinaplóban éles, olykor kiméletlen kritikát olvashatunk a 2. hadsereg magasabb parancsnoki karának vezetési módszereiről, a civil értelmiségi életben szokatlan katonai hierarchia visszasságairól. Írója keményen és jogosan bírálja azon – többnyire hivatásos – tiszttársait is, akik a hadseregben uralkodó áldatlan ellátási, utánpótlási helyzetet is kihasználva anyagi haszonélvezői lehettek

frontszolgálatuknak, vagy akik beosztottjaik áldozathozatalát használták fel karrierjük építésére, elismerésszerzésre. Természetesen akadtak gyenge jellemű, katonai előmenetelüket társaik, beosztottjaik kárára építgető hivatásos és tartalékos tisztek a 2. hadsereg 7000 fős tiszti állományában, közel sem olyan számban azonban, hogy az alapot szolgáltatatható volna bármiféle általánosításra. Mindezt azért is fontos megjegyezni, mert a hadinaplóban olvasható meglehetősen sarkos vélemények akár a Horváth Miklós által 1959-ben szerkesztett, s Münnich Ferenc előszavával megjelent „A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnán” című célzatos dokumentumkötet hamis és igaztalan állításait („bornírt tisztikar”, stb.) is igazolhatnák.

Mint a „doni poklot” túlélt valamennyi honfitársunk, Somorjai Lajos is mély és jogos felháborodással értesült hadseregparancsnokának 1943. január 24-én kelt hadseregparancsáról. E sokat idézett dokumentum következményeként Jány Gusztáv vezérezredes egész hadseregparancsnoki tevékenységét, cselekedeteit sokan – ahogy népbíróági pere során –, ma is eme intézkedése alapján ítélik meg. „Nem elég, hogy a teljes pusztulásba sodorta hadseregét, katonáit még becstelelnék és gyávának is nevezte.” – hangzik az elfogult, sommás értékelés több mint fél évszázad elteltével, jogi rehabilitációja után is.

A számos esetben kilátástalan küzdelmet folytatott és hősiességet tanúsított magyar honvédek valóban nem érdemeltek ilyen lesújtó, megalázó hangnemű bírálatot hadseregparancsnokuktól. Bár Jány a népbíróság előtt tett 1947. évi vallomásában azt állította, hogy a rend helyreállítása és a nagyobb veszteségek elkerülése végett írta meg parancsát, az súlyos arculcsapás volt katonái számára.

A személyes benyomásai és a csapatoknál tett gyakori szemléin tapasztaltak alapján ítélkező Jány összeroppant a többszöri bekerítésből kitört, meggyötört, agyonfagyott és kiéhezett visszaözlő csapatrészek tömege láttán. A vereség, a kudarc legfőbb okát akkor egyértelműen hadserege harcértékének, harci moráljának csökkenésében

látta. A katasztrófa mélyebb okait nem kereste, igazából csak később ismerte fel azokat.

Az 1943. január 24.-i hadseregparancsba foglalt értékítéletek és utasítások egy elkeseredettségében, tehetetlenségében magára maradt, mély lelki krízist átélő ember dühödött megnyilvánulásai voltak. 1943. március 12.-i 30. számú hadseregparancsa és a január 24.-i, azt hatályon kívül helyező rendelkezése mellett számos, kevésbé ismert parancsa tanúskodik arról, hogy később revideálta álláspontját hadserege helytállását és a katasztrófa valódi okait illetően. Katonái nagy többsége számára azonban a túl sokáig érvényben maradt január 24.-i parancs vált ismertté, és az olyan mély sebeket okozott, amelyeket már nem lehetett begyógyítani.

A 2. hadsereg honvédeiről, tisztikaráról, frontközeli, vagy hátsóbb hadműveleti területen véghez vitt cselekedeteikről mindeztől kezdve, egymástól eltérő, meglehetősen sommás képet kaphattunk a sajtó alá rendezett memoárokból, korabeli harctéri naplókából. Korábban a Szovjetunió elleni fasiszta rabló hadjáratban részt vett, megvetett és elítélt zsoldosok voltak, majd egy nemzeti tragédia mártírjai, áldozatai, később hősei. E több mint fél évszázada papírra vetett korabeli harctéri napló valós környezetükben, valós cselekedeteik által mutatja be Dont megjárt honfitársainkat, jó és rossz jellemvonásaikkal, mindazon tulajdonságaikkal együtt, amelyeket egy háborús helyzet, embert próbáló, kemény frontszolgálat bármely nemzet hadseregének katonáiból kihoz, vagy kihozhat.

Somorjai Lajos frontnaplója lebilincselő, történeti értékű dokumentum, melynek olvasásakor a szemtanú, vagy érintett hozzátartozó emlékezhet, az érdeklődő pedig árnyaltabb és hitelesebb képet alkothat második világháborús katonai részvételünk Don menti krónikájáról. Az 1942. április 20. és 1943. május 2. közötti harctéri feljegyzések sajtó alá rendezését, az előszó, illetve a magyarázó és személyi jellegű jegyzetek elkészítését Varga J. János történész végezte el, a napló által tükrözött képet pedig a szerző saját készítésű frontfelvételei teszik érzékletessé.

Szabó Péter